

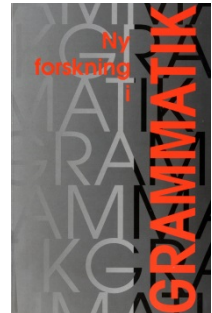
Ny Forskning i Grammatik

Titel: Hjlemslev i Systemisk Funktionel Lingvistik:
Inspirationskilde eller fejllæsning?

Forfatter: Carl Bache

Kilde: Ny Forskning i Grammatik 16, 2009, s. 5-26

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nfg/issue/archive>

© Forfatterne og Institut for Sprog og Kommunikation, Syddansk Universitet, 2009

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Ny Forskning i Grammatik (1993-2012) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Hjelmslev i Systemisk Funktionel Lingvistik: Inspirationskilde eller fejllæsning?

Carl Bache

1. Introduktion

Inden for den Systemiske Funktionelle Lingvistik (SFL), der nyder stadig større udbredelse på det sprogvidenskabelige verdenskort (med store landvindinger i Asien, Sydamerika og Afrika), tøver man ikke med at pege på de store inspirationskilder til teorien fra begyndelsen og midten af det 20. århundrede: Malinowski, Firth, Pragskolen, og Hjelmslev. Hvis man kender lidt til både SFL og Hjelmslevs Glossematik, er det overraskende at finde Hjelmslev i dette selskab af foregangsmænd for SFL. Han indtog naturligvis en central plads på den strukturalistiske scene inden for sprogvidenskaben, ligesom han efterfølgende fik stor betydning for semiotik mere generelt. Som Bredsdorff (1967: 59) udtrykker det:

I international målestok er glossematikken uden tvivl den originale og væsentligste indsats i dansk humanistisk videnskab i det 20. århundrede.

Anerkendelse høster Hjelmslev også uden for landets grænser. Således siger Anderson i sin bog om fonologien i det 20. århundrede (1985: 141):

Hjelmslev has [...] generally been regarded with considerable respect, and a citation (at least in passing) of his name and of the theory of glossematics has long been a near-obligatory part of any discussion of fundamental views on the nature of language and linguistic theory.

Så måske er det alligevel ikke så mærkeligt at han også betragtes som inspirationskilde til SFL? Anderson skynder sig imidlertid at tilføje (1985: 141):

[...] there is very little evidence that the actual practice of linguists [...] has ever been significantly influenced by specifically Hjelmslevian ideas. Indeed, much of the praise to be found has the character of lip service.

I denne artikel vil jeg forsøge at afgøre om der er hold i opfattelsen af Hjelmslev som inspirationskilde til SFL, eller om der snarere er tale om 'lip service', for ikke at tale om mulig misforståelse. I den forbindelse skal det præciseres at der naturligvis ikke er noget i vejen for at man som forsker lader sig inspirere af andres ideer og derefter videreudvikler dem og måske ender et helt andet sted. Det er så bare vigtigt at man ikke efterlader omverdenen med det indtryk at der er overensstemmelse eller slægtskab mellem kildens synspunkter og ens egne. Som i så mange andre sammenhænge er der brug for eksplicitet og transparens.

2. Analysens udgangspunkt¹

Det værk af Hjelmslevs der mere end noget andet trængte igennem til et bredt internationalt publikum, inklusiv den amerikanske og britiske lingvistik, var *Omkring Sprogteoriens Grundlæggelse* (OSG), der udkom i 1943. OSG var ikke tænkt som et hovedværk, men som en skitse der ville blive fulgt op af et stort tobindsværk af Uldall og Hjelmslev selv. De to samarbejdspartnere gled imidlertid fra hinanden, og projektet blev aldrig fuldført. Uldall udgav kort før sin død et bind med titlen *Outline of Glossematics. Part I: General Theory* (jf. Uldall 1957), som han selv opfattede som sin del af opgaven, men Hjelmslev kunne ikke helt forlige sig med det og fik aldrig fulgt op på sagen.

OSG, der blot talte 112 sider i den danske originaltekst, blev i 1953 oversat til engelsk af Francis Whitfield med titlen *Prolegomena to a Theory*

---

1. Jeg har i arbejdet med Hjelmslev og Glossematikken navnlig haft stor gavn og fornøjelse af at læse Fischer-Jørgensen 1943, 1966 og 1975; Whitfield 1956 og 1969; Lamb 1966; Gregersen 1991.

of *Language* og vakte straks international opmærksomhed (jf. Garvin 1954 og Haugen 1954). Whitfield, der var i tæt kontakt med Hjelmslev, fortsatte sit engagement i glossematikken og udgav i 1961 en revideret udgave, som sikrede fornyet opmærksomhed (jf. Malmberg 1964, Lamb 1966, Whitfield 1969). Det er denne udgave som for eftertiden blev glossematikken milepæl, og som også typisk optræder som kildehenvisning i de systemlingvistiske værker.

Men hvad er problemet så egentlig? Hvis Hjelmslev var en markant og anerkendt skikkelse inden for den europæiske strukturalisme, er det så ikke næsten uundgåeligt at der kan trækkes linjer til SFL, der som direkte udløber af Firths London-skole tog sit afsæt i netop denne tradition? Min egen umiddelbare undren over SFL's opfattelse af Hjelmslev som inspirationskilde skyldes at de for mig at se repræsenterer to diametralt modsatte tilgange til sprog selvom de på overfladen synes at interessere sig for de samme fænomener. Lad mig kort karakterisere de to teorier.

SFL er en moderne funktionel sprogteori der lægger hovedindsatsen på applikation. Den er 'systemisk' fordi den opfatter paradigmatiske relationer som primære og syntagmatiske relationer som afledte af de valg der foretages på den paradigmatiske akse. Valgmulighederne udgør systemer, og systemerne er ofte forbundne, idet et valg i et system (fx valg af deklarativ i modusystemet) kan tjene som indgangsbetingelse for nye valg (fx tempusvalg), eller fordi en sproglig realisation forudsætter samtidige valg fra mere end et system (eksempelvis forudsætter brugen af den ubestemte artikel i engelsk valget af både ubestemthed og ental). Systemerne indgår således i detaljerede netværk. Denne netværksbeskrivelse er helt central i det såkaldte 'leksikogrammatiske' plan i den SFL'ske sprogbeskrivelse. Det der i øvrigt kendetegner denne sprogbeskrivelse, er at den indebærer en stratifikation mellem udtryk og indhold, og videre en intern stratifikation af begge disse planer således at udtryk omfatter både fonologi og fonetik (i talesprog), og indhold omfatter både leksikogrammatik og semantik, hvor sidstnævnte opfattes som et stratum med direkte grænseflade ('interface') til kontekst. I mange sammenhænge omtaler systemlingvisterne dog blot deres stratifikation som tredelt, nemlig i semantik og leksikogrammatik på indholdssiden og fonologi (eller grafologi) på udtrykssiden (jf. fx Halliday & Matthiessen 1999: 4).

SFL er en 'funktionel' teori fordi den udsiger noget om sprog i en kommunikativ sammenhæng. Nøgleordene er således sprog som 'purposeful behaviour' og som en 'social semiotic'. Opmærksomheden er rettet mod konkret sprogbrug 'in context', og mod de træk i sproget der direkte kan henledes til denne kontekst. Analysen er ikke begrænset til sætningen som grammatisk størrelse (selv om denne opfattes som vigtig), men sigter på at beskrive den (skrevne eller talte) tekst som funktionel diskursiv størrelse. Overordnede sproglige funktioner formaliseres i tre 'metafunktioner' (den ideationelle, den interpersonelle og den tekstuelle, hvoraf den første underinddeles i den experientielle og den logiske). Disse metafunktioner forbinder grammatiske systemer (fx modus og transitivitet) med 'register' (der afspejler 'context of situation') og 'genre' (der afspejler 'context of culture') og i sidste instans med 'ideology'. SFL er således de tætte forbindelsers teori: grammatik går hånd i hånd med ideologi i analysen af tekst og diskurs.

SFL er ikke kun socialt, men også kognitivt orienteret, omend på en ganske særegen måde der står i kontrast til de fleste andre kognitive sprogteorier. Det der normalt kendetegner kognitive teorier, er at sproget ses i forlængelse af, eller i sammenhæng med, andre kognitive evner og vores 'encyklopædiske' viden om verden. Moderne metaforteorier er et meget godt eksempel på dette, idet man her påviser den nøje sammenhæng mellem sproglige udtryk og vores mere generelle måde at opfatte verden på i fx 'image schemas'. Sproget bliver således en del (en vigtig del) af noget 'endnu større'. I SFL er det faktisk omvendt. Halliday & Matthiessen (1999: 1ff, 29, 66ff, 602ff) påpeger at verden kun kan erkendes gennem sproget, og at den semantiske 'construal' af verden er immanent, altså et sprogingernt forhold. Med andre ord er sproget vores 'ideation base', og vores erfaring og opfattelse af verden er et spørgsmål om 'meaning' snarere end om 'knowing' (se også afsnit 3.6 nedenfor). Verden som vi opfatter den, og vores viden om den, er således internaliseret i sproget: et erklæret immanent, men i realiteten altomfattende sprogsyn!

Det helt overordnede mål for Hjelmslev var at gøre lingvistikken til en eksakt, autonom og immanent videnskab. For ham betød 'immanens' at sproget og sprogvidenskaben skulle frigøres fra en lang række discipliner der traditionelt opfattede sprog i sammenhæng med noget andet,

fx filologi, psykologi, fysik, fysiologi, litteratur, antropologi, kultur, m.fl. Disse videnskaber blev af Hjelmslev opfattet som havende et andet sigte end sproget selv og blev derfor betegnet som 'transcendente'. Det karakteristiske for 'transcendente tilgange' var at de tog udgangspunkt i sprogets manifestationer og anvendelse. Hjelmslev forkastede sådanne **substans**-fokuserede tilgange til sprog og ønskede i stedet at sætte direkte fokus på sprogets egen særegne **form**. Konsekvensen af denne holdning var at der ikke i sprogvidenskaben, i hvert fald ikke i første omgang, var plads til sprogbrug (faktisk forekommende substans), fonetik (lydlig substans) eller semantik (indholdsmæssig substans). Hjelmslevs sympati for filologi kunne ligge på et meget lille sted, og han forkastede i sin primære tilgang også det vi i dag ville kalde sociolingvistik (inklusive 'social semiotics') og kognitiv lingvistik. Ud over at skelne meget skarpt mellem form og substans, fastholdt han også den klassiske dikotomi mellem udtryk og indhold, men til forskel fra Saussure fulgte han den humboldtske tankegang med at man både på udtrykssiden og indholdssiden måtte skelne mellem form og substans. Det giver en stratifikation der navnlig på indholdssiden har et interessant perspektiv, nemlig en opdeling i indholdsform og indholdssubstans (hvilket også medfører en skelnen mellem udtrykssubstans (lyd) og indholdssubstans (betydning)).

For mig at se havde Hjelmslev tre overordnede meget tæt relaterede ambitioner: En **deskriptiv** ambition om at beskrive 'systemet' ('sproget') bag dets 'forløb' ('tekst'), en **metalingvistisk** ambition om at tilvejebringe et 'fond' af redskaber til erkendelse og beskrivelse af sproget, og en **universellingvistisk** ambition om at tilvejebringe en 'kalkule' over mulige sprog (sprogsystemer) uafhængig af erfaringsdata. Han foreslog en stringent metode til afdækning af sprogets **form** (såvel indholdsform som udtryksform) der indebar en procedure hvor man på hvert trin i analysen af en tekst foretager en mindstedeling med henblik på at bestemme delenes eller leddenes indbyrdes relation. Denne relation var en 'funktion', og de størrelser der indgik i denne funktion, blev betragtet som 'funktiver'. Sprogets form var således funktionel af natur. Ethvert efterfølgende trin i analysen 'forudsatte' forudgående trin, men ikke omvendt, således at der var 'determination' i analysen. Endvidere gjaldt det at hele beskrivelsesapparatet, bortset fra nogle enkelte indefinable, generelt applicerbare begreber, skulle defineres

partikulært for den sproglige analyse, således at kravet om autonomi og immanens blev overholdt. Sprogets funktioner, dvs. forbindelseslinjerne mellem tekstdele og -led, blev beskrevet ved hjælp af en begrænset antal logiske relationer.

Det er på baggrund af Hjelmslevs meget 'indadvendte', autonome, formelle tilgang til sprog og SFL's meget 'udadvendte', sociale-semiotiske og semantisk konstruktivistiske tilgang til sprog at jeg finder det temmelig overraskende at SFL hylder Hjelmslev som inspirationskilde. Samtidig står det dog klart at der er en række punkter hvor det er særligt relevant at sammenligne SFL og glossematikken. Det drejer sig om: 1) paradigmatikkens indplacering som primær i sprogbeskrivelsen; 2) funktionsbegrebet, herunder tilhørsforholdet til den europæiske funktionalisme; 3) tekstbegrebet, tekst som beskrivelsesgenstand; 4) analysens mål i de to sprogbeskrivelser; 5) stratifikation; og 6) immanens og konstruktivisme. I det følgende vil jeg gå disse punkter nøjere efter i sømmene med henblik på at bestemme omfanget af SFL's arv fra Glossematikken.

3. Sammenligningens kernepunkter

3.1 System og paradigmatisk relationer

Lad os starte med det mest oplagte berøringspunkt mellem SFL og Glossematikken, nemlig opfattelsen af den paradigmatisk dimension som primær i sprogbeskrivelsen. I *Language as a Social Semiotic* fra 1978 siger Halliday om sin systemopfattelse (1978: 39):

First let me say that I adopt the general perspective on the linguistic system you find in Hjelmslev, in the Prague school, with Firth in the London school, with Lamb, and to a certain extent with Pike [...]

Og senere i samme værk siger han (1978: 137):

[...] in glossematics, and similarly in the 'systemic' version of system-structure theory, the syntagmatic concept of structure is embedded in a theory that is essentially paradigmatic. Here

the description is based on system; and text is interpreted as the process of continuous movement through the system, [...]

Hvis man fortolker disse formuleringer som gående helt snævert på den principielle indplacering af den paradigmatisk dimension som den primære og den syntagmatiske som afledt, og ikke ser nærmere på hvordan man forestiller sig at systemerne er indrettet, og hvilket indhold og formål de tillægges i beskrivelsen, så er det faktisk meget passende at henvise til Hjelmslev, ikke mindst fordi det var ham der foreslog betegnelsen 'paradigmatisk' som erstatning for, eller som oversættelse af Saussures 'associativ'. På sin vis står Hjelmslev således fadder til den moderne paradigmatik og opfattelsen af dens forrang i sprogbeskrivelsen. I det 20. århundredes lingvistik er der en overvældende syntagmatisk dominans, navnlig i den generative tradition med tesen om den autonome syntaks. Der er faktisk kun få undtagelser, og her har Halliday i det første af de ovenstående citater fat på de vigtigste. Men det skal samtidig betones at Hjelmslev adskilte sig markant fra Jakobson og Pragskolen, Firth og Londonskolen, Lamb og Pike i sin tilgang til det systemiske, og at det derfor kan virke vildledende at nævne ham sammen med disse i en opremsning af ligesindede. SFL hører meget tættere sammen med de øvrige end med Hjelmslev.

3.2 Funktionsbegrebet, tilhørsforholdet til europæisk funktionalisme

Fornemmelsen af at Hjelmslev lidt hurtigt og overfladisk indplaceres på linje med Pragskolen og Londonskolen² styrkes af følgende citat fra et af Halliday's absolutte hovedværker *An Introduction to Functional Grammar* (2. udg. 1994: xxvi):

The theory on which this description is based, systemic theory, follows in the European functional tradition. It is largely based on Firth's system-structure theory, but derives more abstract principles from Hjelmslev and owes many ideas to the Prague school.

Her er der en klar fornemmelse af at de nævnte inspirationskilder tilhører en fælles europæisk funktionel tradition, og at der er en tilstræk-

---

2. Vedrørende disse skoler henvises den interesserede læser til Firth 1955, Catford 1969 og Garvin 1969.

kelig grad af forenelighed mellem Firth, Hjelmlev og Pragskolelingvisterne til at de kan udgøre et sammenhængende fundament for SFL. Jeg mener at begge dele er forkerte.

Som allerede antydnet er det SFL'ske funktionsbegreb klart ekstrovert med betoning af sprog som 'purposeful behaviour' og som en 'social semiotic'. Det hjælper ikke her at man samtidig opererer med en konstruktivistisk immanent semantik hvor hele verden så at sige internaliseres i sproget. Fra et glossematisk synspunkt er der ikke tvivl: SFL er en klart transcendent tilgang til sprog. Funktionsbegrebet er nok lige så vigtigt og centralt i Glossematikken som i SFL, men der er tale om et helt andet funktionsbegreb.

Det glossematiske funktionsbegreb er strengt immanent defineret som relationen mellem de tekstdele eller led der fremkommer ved en mindstedeling på ethvert niveau i tekstanalysen. Den egentlige genstand for beskrivelse i tekstanalysen er ikke de fundne dele eller led som adskilte konstituenten betragtes, men derimod forbindelseslinjen mellem dem. De betragtes derfor som funktiver i en funktion. I følge Hjelmlev er der tre forskellige hovedfunktioner: **interdependens**, **determination** og **konstellation**. Disse funktioner findes både paradigmatisk og syntagmatisk. En paradigmatisk funktion kaldes en **korrelation**, mens en syntagmatisk funktion kaldes en **relation**. Mellem to funktiver x og y er der interdependens hvis x forudsætter y, og omvendt. Interdependent korrelation kaldes **komplementaritet**, mens interdependent relation kaldes **solidaritet**. Hvis x forudsætter y, men ikke omvendt, er funktionen en determination, mere specifikt en **specifikation** (korrelation) eller en **selektion** (relation). Hvis hverken x eller y forudsætter den anden, indgår de i en konstellation, som så mere præcist kan bestemmes som en **autonomi** (korrelation) eller en **kombination** (relation). Det forhold at en korrelation (altså med x og y i paradigmatisk funktion) kan have hele tre forskellige funktionstyper (komplementaritet, specifikation eller autonomi), indebærer en rummelig opfattelse af paradigmet med træk til fælles med SFL's systemnetværk. Men når det er sagt, er der tale om en snæver sprogintern opfattelse af funktion der i realiteten ophæver den sædvanlige dikotomi mellem form og funktion, idet formbegrebet udmøntes som funktion. Hjelmlevs funktionsbegreb er abstrakt, tilstræbt matematisk præcist og immanent (i traditionel

ikke-konstruktivistisk forstand). Hans funktioner har således intet at gøre med hverken SFL's metafunktioner eller de træk der gør SFL til en moderne funktionellingsvistisk model. Hvor grammatik i SFL understøtter sproget som 'purposeful behaviour', siger Hjelmslev direkte (1943: 97):

Dagligsprogets grammatiske regler er uafhængige af enhver vurderingsmaalestok, logisk, æstetisk eller etisk, og **dagligsproget er overhovedet uafhængigt af ethvert specifikt formål.** (min fremhævelse)

Det er meget tydeligt at glossematikken ikke indgik i det som Halliday kalder en fælles europæisk funktionel tradition med Londonskolen og Pragskolen.

3.3 *Tekstbegrebet, tekst som forløb*

I afsnit 3.1 ovenfor så vi et citat fra Hallidays *Language as a Social Semiotic* der omhandlede systemopfattelsen og sætter det i relation til tekstbegrebet. Lad mig udvide citatet til at omfatte den nærmere omtale af dette tekstbegreb (1978: 137):

[...] in glossematics, and similarly in the 'systemic' version of system-structure theory, the syntagmatic concept of structure is embedded in a theory that is essentially paradigmatic. Here the description is based on system; **and text is interpreted as the process of continuous movement through the system, a process which both expresses the higher orders of meaning that constitute the 'social semiotic', the meaning systems of the culture, and at the same time changes and modifies the system itself.** (min fremhævelse)

Opfattelsen i SFL af forholdet mellem system og tekst er for så vidt meget glossematisk, i og med at systemet er det bagvedliggende grundlag for teksten, og teksten opfattes som 'forløb'. Så her skulle man så tro at den hellige grav er velbevaret. Men nej, det er den ikke, og det skyldes en omfortolkning af begreberne således at de passer ind i den SFL'ske funktionalisme.

Hjelmslev opererede med en tese som han opfattede havde generel gyldighed, nemlig "at der til ethvert **forløb** svarer et **system**, gennem hvilket forløbet lader sig analysere og beskrive ved hjælp af et begrænset antal forudsætninger" (OSG, 1943: 10). Glossematikken udgør en specifik afprøvning af denne tese, hvor 'forløbet' (hos Halliday: 'process') inden for sprogvidenskaben svarer til 'teksten' med den 'fluktuation' som de mange kombinationsmuligheder af et begrænset inventar tillader, og hvor 'systemet' svarer til 'sproget'. Hjelmslev sætter således sprog (som konstans) og tekst (som manifestation) op over for hinanden (og bruger betegnelsen 'system' mere generelt), mens Halliday sætter 'system' og 'tekst' op over for hinanden. Men det er ikke denne lille terminologiske forskel der er vigtig her. Det er derimod den i praksis meget forskellige tilgang til tekstbegrebet.

For Halliday medfører tekstbegrebet en sprængning af sætningen som eneste legitime størrelse for en systemisk funktionel beskrivelse (og han er således i eksplicit modsætning til den traditionelle grammatik og til den generative tradition, der definerer et sprog som et sæt bestående af 'alle og kun de mulige sætninger'). I SFL er teksten en udadvendt funktionel diskursiv størrelse, ikke en formel størrelse, og det er dette der fremgår meget tydeligt i den fremhævede del af ovenstående citat. Det er således vigtigt for systemlingvister at beskrive de mekanismer og makrostrategier der udvirker genremæssig **kohærens**, dvs. samspil med den kulturelle kontekst (jf. Eggins 1994: 87ff), såvel som de virkemidler der sikrer **kohæsionen** mellem sætninger og sætningskomplekser (jf. Halliday & Hasan 1976). Med andre ord er det teksten som diskurs og 'purposeful behaviour' der er i højsædet, altså en egentlig interesse for hvad der får en tekst til at fungere som tekst i sin kommunikative sammenhæng. Det er på den baggrund at Halliday kan betragte teksten som et forløb gennem sprogsystemet der sigter på at udtrykke 'the meaning systems of the culture'.

I forhold til tekstens indplacering i sprogbeskrivelsen og mere specifikt dens rolle i forhold til en funktionel grammatik siger Halliday i sin *Introduction to Functional Grammar* (1994: xv):

In deciding how much ground to try to cover, I have had certain guiding principles in mind. The aim has been to construct a

grammar for purposes of text analysis: one that would make it possible to say sensible and useful things about any text, spoken or written, in modern English.

Hallidays tekstbegreb er således funktionelt i typisk SFL'sk forstand: grammatikken skal tjene et formål i forhold til det at kunne sige noget interessant om hvorledes tekster fungerer i en større kommunikativ sammenhæng.

Hjelmslevs tekstbegreb er også funktionelt funderet, men altså funktionelt i glossematisk forstand. Der skelnes mellem relationer (i den syntagmatiske dimension) og korrelationer (i den paradigmatiske dimension). Relationer defineres nærmere som et 'både-og' forhold mellem funktiverne, men korrelationer defineres som et 'enten-eller' forhold (Hjelmslev 1943: 35f). Systemet (mere specifikt: sproget) kan således defineres som et **korrelationelt** hierarki af funktiver, mens forløbet (mere specifikt: teksten) kan defineres som et **relationelt** hierarki af funktiver (Hjelmslev 1943: 36). Systemet (sproget) er her konstanten og en nødvendig forudsætning for teksten, idet man, i følge Hjelmslev (1943: 36), kan forstille sig et system uden forløb (altså et sprog uden tekst), men ikke et forløb uden et system (en holdning der er blevet kritiseret og tillagt en modificeret fortolkning, jf. fx Fischer-Jørgensen 1975: 124). Teksten er med andre ord "en syntagmatik hvis kæder manifesteres af alle meninger" (1943: 97).

I Glossematikken udgør teksten et principielt, logisk defineret **udgangspunkt** for en stringent analyse (eller 'procedure') hvorigennem systemet, altså sproget, kan erkendes, hvilket, som vi har set, er en vigtig del af Glossematikens målsætning. Hjelmslev er aldeles uinteressert i teksten som tekst, som SFL-funktionel diskurs. Det bliver så meget desto mere klart når han antyder at en tekst kan være ubegrænset, og at man eksempelvis kan opfatte alt hvad der nogensinde er blevet sagt og skrevet på dansk som en tekst (1943: 87). Endelig bør det nævnes at den logiske 'både-og' relation var vigtigere for Hjelmslev i opfattelsen af tekst end opfattelsen af forløb som en **bevægelse** gennem systemet. Dette bliver klart i indholdsanalysen af fx 'tyr', der **både** indeholder elementet 'oxe' og elementet 'han', altså et forløb (en kæde) uden association af tidsforløb eller rækkefølge (1943: 63). I modsætning hertil

opfatter Halliday forløbet helt konkret som tidsbunden sproglig udfoldelse i en kommunikativ kontekst (jf. Hallidays “movement through the system” i ovenstående citat).

Tekst betyder altså noget helt forskelligt for Hjelmslev og Halliday og har en helt forskellig indplacering i sprogbeskrivelsen.

3.4 *Analysens retning og mål*

Det er ikke kun tekstbegrebet der er meget forskelligt i SFL og i Glossematikken. Det er også den analyse teksten underkastes. I den glossematiske tekstanalyse går man top-down fra øverste tekstlag (“den endnu uanalyserede *text* i dens uinddelte og absolutte helhed”; 1943: 13) til mindste element, og som vi så i afsnit 2 ovenfor, er der stringent determination i analysen, idet enhver non-initial operation forudsætter den forudgående operation. Hjelmslev benævnte denne retning i beskrivelsen ‘deduktiv’ (i modsætning til den ‘induktive’ metode der indebar en undersøgelse af elementers mulighed for at indgå i større enheder og sammenhænge), og han argumenterede for at kun den deduktive metode tillod den ønskede generaliserbarhed ud over “den enkelte sprogtilstand” (1943: 12). Herudover plæderede Hjelmslev for anvendelsen af to vigtige principper i analysen: **økonomiprincippet** og **reduktionsprincippet**. I henhold til økonomiprincippet skal analysen sigte mod det simplest mulige resultat og ophøre når den ikke længere leder til yderligere simplifikation (1943: 55). I henhold til reduktionsprincippet skal analysen være udtømmende og på hvert trin lede til etableringen af det laveste antal “emner” (1943: 55).³ Endelig anvender Hjelmslev **mutation**, dvs. en udskiftning af elementer, i opstillingen af et inventar. Navnlig har mutation i den paradigmatiske akse, den såkaldte **kommutation**, interesse. Hvis **kommutationstesten** er positiv, således at en udskiftning i det ene plan (fx udtryksform) medfører en ændring også i det andet plan (indholdsform), udgør de implicerede størrelser **invariante størrelser**.

---

3. Disse principper skal ses i sammenhæng med et mere overordnet princip i Glossematikken, nemlig *empiriprincippet*, der faktisk har meget lidt med empiri at gøre, men som stipulerer at sprogteorien skal være *modsigelsesfri*, *udtømmende* og *simplest mulig* (1943: 18). Sprogteorien kan ifølge Hjelmslev ikke verificeres empirisk, men skal alene stå sin prøve i forhold til empiriprincippet.

Jo længere man kommer ned i tekstanalysen, desto mere begrænset bliver inventaret af invariante sproglige tegn (1943: 38f). På et vist tidspunkt i analysen ophører de identificerede størrelser med at være betydningsbærende i sig selv: Dette niveau består af tegndele eller tegnderivater. Ved positiv kommutation på dette niveau bliver en inventariering i **taxemer** mulig. På udtrykssiden svarer taxemer groft sagt til fonemer. Men selv om man i analysen her har nået et yderst begrænset inventar, påviser Hjelmlev at yderligere begrænsning er mulig. Taxemerne kan nemlig arrangeres i to- eller flerdimensionale systemer af universel tilsnit, hvor dimensionsleddene er færre end taxemerne. Dette svarer eksempelvis til distinktive træk, der altid vil være færre end de fonemer der beskrives. Således kan 9 taxemer arrangeres i et todimensionelt system med tre led i hver dimension, altså 3×3 (1943: 89). Antallet af dimensionsled er her 6 og udgør dermed et simplere inventar end de 9 taxemer. Dimensionsleddene kalder Hjelm selv **glossemer**. Disse størrelses helt centrale status er afspejlet i teoriens navn: Glossematik.

Slutmålet for analysen er således **de færrest mulige størrelser på det lavest mulige analyseniveau: glossemer**.

I SFL har sprogbeskrivelsen det stik modsatte mål. Her opfattes funktion ikke som et begrænset antal snævert definerede relationer og korrelationer, og formålet er ikke en minimalinventariering på laveste analysetrin. Interessen retter sig i stedet mod de ressourcer som sprogbrugeren benytter sig af i kommunikation, og dermed de paradigmatisk betingede valg der ligger til grund for en vellykket tekst. Disse ressourcer og valg gøres der rede for i leksikogrammatikken ved opstilling af detaljerede systemnetværk der strækker sig langs et kontinuum fra de mest grammatisk betonedede valg til de mest leksikalsk betonedede valg uden at der er nogen klar afgrænsning mellem grammatiske og leksikalske valg (jf. Hasan 1987). Jo mere detaljeret et systemnetværk bliver, desto mere 'delicate' siges det at være. I yderste konsekvens medfører 'delicacy' i systemnetværkene at der opstår en bevægelse mod isomorfi mellem beskrivelsesapparat og beskrivelsesgenstand, og under alle omstændigheder opfattes detaljerighed i netværkene som en nyttig kortlægning af sprogets ressourcer. Som Halliday siger:

In a functional grammar [...] language is interpreted as a system of meanings, accompanied by forms through which the meanings can be realized. The question is rather: "how are these meanings expressed?". This puts the forms of a language in a different perspective: as means to an end, rather than as an end in themselves. (1994: xiv).

En belejlig, og helt bevidst, konsekvens af SFL's deskriptive praksis er beskrivelsens **anvendelighed** inden for en lang række discipliner hvor sprog indgår (jf. Halliday 1985b: xx). For systemlingvister er **applikation** vigtigere end teoretisk granskning og revision:

[...] the value of a theory lies in the use that can be made of it, and I have always considered a theory of language to be essentially consumeroriented. In many instances, the theorist is himself also and at the same time a consumer, designing a theory for application to his own task. (Halliday 1985b: 7)

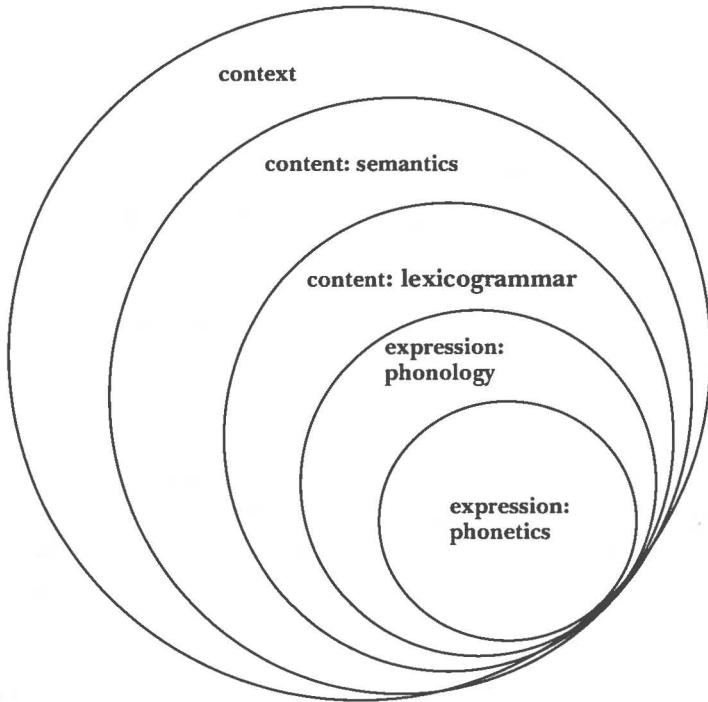
Kort sagt er målet i en SFL-beskrivelse størst mulig sprogspecifik specificering med henblik på praktisk applikation, mens målet i Glossematikken er størst mulig generalisationskraft med henblik på universellingvistisk teoridannelse.

3.5 Stratifikation

Stratifikation er måske det område hvor systemlingvisterne føler den største gæld til Hjelmslev. Halliday & Matthiessen (1999: 4) henviser til Hjelmslev på følgende måde i deres beskrivelsen af strata i SFL:

We might refer to the Hjelmslevian notion of the "content plane" as incorporating both a grammar and a semantics (e.g. Hjelmslev, 1943). Grammar and semantics are the two strata or levels of content in the three-level systemic theory of language, and they are related in a natural, non-arbitrary way. The third level is the level of expression, either phonology or graphology.

Men den mere udbyggede model indeholder herudover både fonetik og kontekst, og den samlede SFL'ske stratifikation gengives ofte som cotangente cirkler på følgende måde (jf. Halliday & Matthiessen 2004: 25):

Grænsen mellem de forskellige strata beskrives ved hjælp af begreberne 'realisation' og 'interfacing'. Kontekst realiseres gennem semantik, der realiseres gennem leksikogrammatik, osv. Realisationsmønstret er imidlertid akkumulativt således at kontekst realiseres gennem summen af de øvrige strata op til og med semantik. Dette kan illustreres på følgende måde (hvor realisation vises med SFL's standardnotation: en pil der peger nedad til højre ($\searrow$), jf. Taverniers (*under udgivelse*)):

context $\searrow$ (semantics $\searrow$ (lexicogrammar $\searrow$ (phonology $\searrow$ phonetics)))

Semantik er kontaktfladen ('interface') til kontekst og vores erfaringsverden, mens fonetik er kontaktfladen til vores krop og fysiske evne til at producere sproglyd. Leksikogrammatik og fonologi indordner og arrangerer henholdsvis betydning og lyd i systemer.

En vigtig pointe i sammenligningen af de to teorier er at SFL-stratifikationen gengives i én dimension, mens glossematisk stratifikation

tion eksplicit er todimensional og således kan gengives som en matrix:

	Form	Substans
Indhold	Indholdsform	Indholdssubstans
Udtryk	Udtryksform	Udtrykssubstans

Ud over de her viste begreber, brugte Hjelmslev også betegnelsen 'mening' til angivelse af såvel 'uformet' indhold som 'uformet' udtryk. Mening var således det lydige og indholdsmæssige potentiale (nogle gange omtalt som en sproguniversal (fællessproglig) amorf, uanalyseret masse; jf. 1943: 47). Den sprogspecifikke indholdssubstans og udtryks-substans opstår ved at indholdsformen og udtryksformen projiceres på meningen og således strukturerer meningen på en særegen måde: "ligesom naar et udpændt net kaster sin skygge ned på en uinddelt flade" (1943: 52).

Der er meget stor forskel på stratifikation hos Hjelmslev og i SFL. Hos SFL bruges stratifikation til at **favne** alle sprogets berøringsflader og til at fokusere på sammenhængen mellem de forskellige strata ('realisation'), mens Hjelmslev bruger stratifikation til at foretage en principiel **indsnævring** af lingvistikens primære genstandsområde til form snarere end substans.

I den forbindelse er det også interessant at notere sig at mens funktion for Hjelmslev findes på formsiden (jf. afsnit 3.2), så henlægger SFL sprogets funktioner til det der svarer til Hjelmslevs indholdssubstans ("content substance"):

[...] But adult use of language is such that, with minor exceptions, each utterance has to be multifunctional – while at the same time having an integrated structure. There must therefore be a level of organization of meaning; a semantic level [...] In Hjelmslevian terms, the 'content purport' has to be separated

from, and organized into a 'content substance' as a precondition of its encoding in 'content form'.

What we are calling the functions of language may be regarded as the generalized categories of 'content substance' that the adult use of language requires." (1976: 30-31; min fremhævelse)

En endnu tydeligere fejllæsning af Hjelmslev fremgår af første del af dette citat, hvor det hedder sig at hos Hjelmslev skal indholdsmeningen ("content purport") adskilles fra, og indrettes som, indholdssubstans forud for dennes kodning i indholdsform. Dette giver naturligvis god mening i en teori hvis stratifikation indebærer realisation **fra** kontekst **til** semantik, og derefter **fra** semantik **til** leksikogrammatik, og videre ned gennem de forskellige strata (hvilket svarer til en retning fra mening til substans og derfra videre til form). Men det er en direkte forkert fremstilling af Hjelmslevs stratifikation, hvor substansen opstår som resultat af formens projektion på meningen og derfor er i et absolut afhængighedsforhold til denne (hvilket er det stik modsatte af at være en "precondition"). Jeg lader også her Hjelmslev få det sidste ord: "[...] i kraft af indholdsformen og udtryksformen, og kun i kraft af dem, eksisterer henholdsvis indholdssubstansen og udtrykssubstansen, der fremkommer ved at formen projiceres på meningen, [...]" (1943: 52).

3.6 *Konstruktivisme og immanent semantik*

Som kort omtalt i afsnit 2 ovenfor, er SFL ikke blot en funktionelt, men også kognitivt orienteret teori, omend forholdet mellem sprog og kognition får en noget anderledes fortolkning i SFL end i de fleste andre moderne kognitive lingvistiske teorier. I SFL opfattes vores erfaring, viden og erkendelse som noget der udgår fra, og således ligger i naturlig forlængelse af sprog, snarere end omvendt. Sproget er således vores 'ideation base' til forståelse af verdenen omkring os, og al erfaring er "a matter of *meaning* rather than a matter of *knowing*" (jf. Halliday & Matthiessen 1999: 1ff, 603ff; oprindeligt fremhævelse). Halliday & Matthiessen siger endvidere:

The view we are adopting is a constructivist one, familiar from European linguistics in the work of Hjelmslev and Firth. According to this view, it is the grammar itself that construes experi-

ence, that constructs for us our world of events and objects. As Hjelmslev (1943) said, reality is unknowable; the only things that are known are our construals of it – that is, meanings. Meanings do not ‘exist’ before the wordings that realize them. They are formed out of the impact between our consciousness and its environment. (1999: 17)

Som man ser her, er begrebet ‘construal’ helt centralt i SFL: Gennem de sproglige valg ‘konstruerer’ vi vores virkelighed. En udenomssproglig viden er ikke mulig. Dette medfører på interessant vis at semantikken i SFL bliver immanent:

[...] our interpretation of meaning is immanent, so that meaning is inside language, not some separate, higher domain of human experience [...] The central meaning-making resource in language – its “content plane” [...] is stratified into two systems: that of lexicogrammar, and that of semantics. The semantic system is the ‘outer’ layer, the interface where experience is transformed into meaning. (1999: 603f.)

Her knyttes båndet mellem den immanente semantik i SFL og den særlige stratifikation som man forestiller sig, og begge dele er for så vidt udtryk for en besnærende tilgang til sprog. Problemet er bare at denne tilgang fremstilles som Hjelmslev-inspireret. Læserne kan ikke undgå at få indtryk af at der her er stærke lighedspunkter mellem SFL og Glossematikken. Det er naturligvis korrekt at Hjelmslev argumenterede for en immanent lingvistik, og at denne lingvistik indeholdt indholdsform som et vigtigt stratum. Men Hjelmslevs immanens stod i kontrast til transcendens der baserede sig på substans, herunder indholdssubstans, som lingvistikken jo netop skulle forsvare som primært mål for sprogbeskrivelsen. Det er denne indholdssubstans Halliday & Matthiessen med et definatorisk kunstgreb erklærer immanent, hvorfor der ikke længere er nogen reel kontrast mulig mellem immanens og transcendens. Hvis hele verden inviteres indenfor i sproget i form af vores erkendelse og viden – og det er konsekvensen af SFL’s konstruktivistiske tilgang til sprog – giver det faktisk ikke længere mening at tale om en immanent semantik. Der er i bogstavelig forstand ‘en verden’ til forskel mellem Hjelmslevs indholdsform og SFL’s immanente semantik, herunder den

leksikogrammatik som den realiseres igennem. Hjeltslev ville ganske enkelt have betragtet SFL som transcendent.

Det kan indvendes at Hjeltslev hen mod slutningen af OSG lukker indholdssubstansen ind i varmen igen.⁴ Det gør han i opstillingen af sin grandiose semiotiske model, hvor den 'metasemiologi' der har lingvistikken som sin beskrivelsesgenstand, må forholde sig til "de *ting*, der for semiologien [= lingvistikken] henstod som irreduktible indholds-individer [...], og af de *lyd* (eller skrifttræk osv.), der for semiologien henstod som irreduktible udtryksindivider [...]" (1943: 109). Hjeltslev konkluderer således

Metasemiologien er med andre ord i praxis identisk med den saakaldte substansbeskrivelse. (1943: 109; oprindelig fremhævelse)

Og lidt senere åbnes der endnu mere op:

Ligesom denotationssprogenes metasemiologi i praxis vil behandle fonetikken og semantikken emner i reinterpreteret skikkelse, vil i konnotationssprogets metasprog størstedelen af den egentlig sociologiske lingvistik og den saussureske eksterne lingvistik i reinterpreteret skikkelse finde deres plads. (1943: 110)

På allersidste side i OSG ophæver Hjeltslev selv skellet mellem immanens og transcendens på følgende ophøjet vis:

I stedet for at hindre transcendensen har immanensen netop givet denne en ny og bedre begrundelse; immanens og transcendens forenes i en højere enhed på immanensens grund. Sprogteorien føres af en indre nødvendighed til at erkende ikke blot sprogsystemet, i bygning og i brug, i helhed og i enkelthed, men ogsaa mennesket og menneskesamfundet bag sproget, og menneskets samlede erkendelsesomraade gennem sproget. Da har sprog-

---

4. Dette bliver endnu tydeligere i en senere artikel, "La stratification du langage" (1954). Men Hjeltslevs grundlæggende prioritering af form frem for substans, som beskrevet i OSG, forblev uændret, jf. Fischer-Jørgensen (1966: 10f, 17ff).

teorien naaet det maal, som er dens forpligtelse: *humanitas et universitas*. (1943: 112; oprindeligt fremhævelse)

Men som jeg mener at have påvist i gennemgangen af de enkelte sammenligningspunkter i afsnit 3.1-3.6, er der en fundamental forskel på hvorledes Hjelmslev og Halliday ophæver modsætningen mellem immanens og transcendens. Mens Halliday gør det på transcendensens betingelser, så gør Hjelmslev det på immanensens betingelser – og igen er der ‘en verden’ til forskel.

4. Konklusion

Jeg har nu tilendebragt min analyse af en række tematiske berøringspunkter mellem Glossematikken og SFL, nemlig: (1) system og paradigmatisk relationer, (2) funktionsbegrebet og tilhørsforholdet til den europæiske funktionalisme; (3) tekstbegrebet og tekst som forløb; (4) analysens retning og mål; (5) stratifikation; og (6) konstruktivisme og immanent semantik. På den baggrund kan jeg konkludere at bortset fra den principielle anerkendelse af paradigmatisk relationer som primære i sprogbeskrivelsen, er der ingen reelle lighedspunkter mellem Glossematik og SFL. Dette udelukker ikke at Hjelmslev kan have virket inspirerende og igangsættende på den tidlige teoridannelse inden for SFL. Men efterfølgende gives der et helt skævt billede af Glossematikken; og opstillingen af Hjelmslev som inspirationskilde kommer derfor til at virke som et forsøg på at påberåbe sig åndeligt og teoretisk fællesskab med en stor mester. De mange henvisninger til Hjelmslev og Glossematikken i SFL publikationer kan let have den beklagelige effekt at mindre lingvistik-historisk kyndige får et forkert indtryk af hvad han stod for. Hjelmslev ville have taget stærkt afstand fra SFL og ville have frabedt sig at blive fremstillet som en inspirationskilde til denne tilgang til sprog.

Henvisninger

- Anderson, S. R. (1985). *Phonology in the Twentieth Century* (især kapitel 6: The ‘Glossematic’ Theory of Louis Hjelmslev, pp. 140-168). Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Bredsdorff, T. (1967). Litteraturteori og glossematik. *Kritik* 3: 24-61.

- Catford, J. C. (1969). J. R. Firth and British Linguistics. I A. A. Hill (red.): *Linguistics Today*. New York and London: Basic Books. 218-228.
- Firth, J. R. (1955). Structural Linguistics. *Transactions of the Philological Society*. 83-100.
- Fischer-Jørgensen, E. (1943). Anmeldelse af Hjelmslev's OSG. *Nordisk Tidsskrift for Tale og Stemme* 7: 81-96.
- Fischer-Jørgensen, E. (1966). Form and Substance in Glossematics. *Acta Linguistica Hafniensia* 10: 1-33.
- Fischer-Jørgensen, E. (1975). *Trends in Phonological Theory*. Copenhagen: Akademisk Forlag. Se især kapitel 7 om Glossematics, pp. 114-143.
- Garvin, P. L. (1954). Review of Hjelmslev's *Prolegomena to a Theory of Language*. *Language* 30/1: 69-96.
- Garvin, P. L. (1969). The Prague School of Linguistics. I A. A. Hill (red.): *Linguistics Today*. New York and London: Basic Books. 229-238..
- Gregersen, F. (1991). *Sociolinguistikens (u)mulighed I + II*. Videnskabs-historiske studier i Ferdinand de Saussures og Louis Hjelmslevs Strukturalistiske sprogteorier. Viborg: Tiderne Skifter.
- Halliday, M. A. K. (1976). Functions and universals of language. I G. R. Kress (red.): *Halliday: System and Function in Language*. London: Oxford University Press. 26-31.
- Halliday, M. A. K. (1978). *Language as a Social Semiotic*. London: Edward Arnold.
- Halliday, M. A. K. (1985a). *An Introduction to Functional Grammar*. London: Edward Arnold.
- Halliday, M. A. K. (1985b). Systemic Background. I J. D. Benson & W. S. Greaves (red..) *Systemic Perspectives on Discourse, Volume 1: Selected Theoretical Papers from the 9th International Systemic Workshop (Advances in Discourse Processes Vol. XV)*, Norwood: N. J. Ablex Publishing Corporation, 1-15.
- Halliday, M. A. K. (1994). *An Introduction to Functional Grammar. Second Edition*. London & New York: Edward Arnold.
- Halliday, M. A. K. & Hasan R. (1976). *Cohesion in English*. London: Longman.
- Halliday, M. A. K. & Hasan R. (1985). *Language, Context and Text: a Social Semiotic Perspective*. Melbourne: Deakin University Press.
- Halliday, M. A. K. and Matthiessen, C. M. I. M. (1999). *Construing Experience through Meaning: A Language-based Approach to Cognition*. London and New York: Cassell.

- Halliday, M. A. K. & C. M. I. M. Matthiessen (2004). *An Introduction to Functional Grammar (Third Edition)*, London, New York, Sydney & Auckland: Edward Arnold.
- Hasan, R. (1987). The grammarian's dream: lexis as most delicate grammar. I M. A. K. Halliday & R. P. Fawcett (red.) *New developments in systemic linguistics: theory and description*. London: Pinter. 184-211.
- Haugen, E. (1954). Review of Hjelmslev's *Prolegomena to a Theory of Language*. *International Journal of Linguistics* 20: 247-51.
- Hjelmslev, L. (1943) [1993]. *Omkring Sprogteoriens Grundlæggelse*. Travaux du Cercle Linguistique de Copenhague XXV. Med et essay af Francis J. Whitfield. Copenhagen: The Linguistic Circle of Copenhagen.
- Hjelmslev, L. (1954). La stratification du langage. *Word* 10, 163-188 (og i *Essais linguistiques*, Nordisk Sprog- og Kulturforlag, København 1959, 36-58).
- Hjelmslev, L. (1961) [1969]. *Prolegomena to a Theory of Language*. Translated by Francis J. Whitfield. Madison, Milwaukee and London: The University of Wisconsin Press.
- Lamb, S. M. (1966). Epilegomena to a Theory of Language. *Romance Philology* 19/4: 531-573.
- Malmberg, B. (1964). *New Trends in Linguistics*. Translated from the Swedish original by Edward Carney. Bibliotheca Linguistica. Stockholm and Lund: The Nature Method Institute. Se især kapitlet om Glossematik, pp. 140-157.
- Taverniers, M. (under udgivelse). The syntax-semantics interface in Systemic Functional Grammar: Halliday's interpretation of the Hjelmslevian model of stratification. *Journal of Pragmatics*.
- Uldall, H. J. (1957) [1967]. *Outline of Glossematics. Part I: General Theory*. Travaux du Cercle Linguistique de Copenhague X. Copenhagen: Nordisk Sprog- og Kulturforlag.
- Whitfield, F. (1956). Linguistic Usage and Glossematic Analysis. *For Roman Jakobson: Essays on the Occasion of his Sixtieth Birthday, 11 October 1956*. The Hague: Mouton. 670-676.
- Whitfield, F. (1969). Glossematics. I A. A. Hill (red.): *Linguistics Today*. New York and London: Basic Books. 250-258.